

РОЗДІЛ 6.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

ВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ВОДНОГО КАДАСТРУ
ЯК ІНСТИТУТ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВАMAINTENANCE OF THE STATE WATER CADASTRE
AS THE INSTITUTE OF ENVIRONMENTAL LAW

Боровицька А.Г.,

аспірант кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті характеризуються основні види правових інститутів – прості та складні. Шляхом аналізу наукової літератури автор доводить, що інститут екологічного управління (екологічного менеджменту) являє собою міжгалузевий комплексний функціональний інститут, у рамках якого систему правових норм, які регулюють якісно однорідні суспільні відносини, що виникають з приводу ведення природресурсних кадастрів, необхідно розглядати як складний правовий інститут, що охоплює низку простих інститутів (субінститутів), формування яких обумовлено значною кількістю природних об'єктів щодо яких здійснюється ведення кадастрів. Основна увага зосереджена на розгляді ведення державного водного кадастру в якості самостійного правового інституту екологічного управління, оскільки він має усі специфічні риси простого інституту, що сформульовані в теорії права.

Ключові слова: інститут, правовий інститут, екологічне управління, міжгалузевий комплексний інститут, ведення державного водного кадастру як інститут.

В статье характеризуются основные виды правовых институтов – простые и сложные. Путем анализа научной литературы автор доказывает, что институт экологического управления (экологического менеджмента) представляет собой межотраслевой комплексный функциональный институт, в рамках которого систему правовых норм, регулирующих качественно однородные общественные отношения, возникающие по поводу ведения природресурсных кадастров, необходимо рассматривать как сложный правовой институт, охватывающий ряд простых институтов (субинститутов), формирование которых обусловлено значительным количеством природных объектов по которым осуществляется ведение кадастров. Основное внимание сосредоточено на рассмотрении ведения государственного водного кадастра в качестве самостоятельного правового института экологического управления, поскольку он имеет все специфические черты простого института, сформулированные в теории права.

Ключевые слова: институт, правовой институт, экологическое управление, межотраслевой комплексный институт, ведение государственного водного кадастра как институт.

The article characterizes the main types of legal institutions – simple and complex. By analyzing the scientific literature the author argues that the institution of environmental control (environmental management) is a cross-industry comprehensive functional institutions. As part of that, the system of legal rules governing qualitatively similar public relations arising about doing priordresursnyh inventories, should be viewed as a complex legal institution, covering a number of simple Institutions (subinstitutov), the formation of which is due to a significant amount of natural objects on by keeping inventories. It focused on the consideration of maintaining the state water cadastre as an independent legal institution of environmental management, as it has all the special features simple institute formulated the theory of law.

Key words: institute, legal institution, environmental management, cross-industry comprehensive institution, maintenance of the state water cadastre as an institute.

Постановка проблеми. Проблема розташування правових норм по інститутам і галузям права має як теоретичне, так і практичне значення. З цього приводу Ю.В. Суперсон зазначає, що з вирішенням цієї проблеми створюються передумови для формування логічно несуперечливої системи нормативно-правових регуляторів у суспільстві, а також для систематизації законів та інших нормативно-правових актів, доведення їх до стану, що дозволяє оперативного знаходити необхідні нормативні установлення [1, с. 106]. Для того щоб визначити місце правових норм, які регулюють відносини у сфері ведення державного водного кадастру в системі екологічного права, потрібно проаналізувати наведені в науковій літературі точки зору з цього приводу.

Метою статті є визначення місця правових норм, що регулюють відносини у сфері ведення державного водного кадастру (далі – ДВК), у системі екологічного права, а також виокремлення та обґрунтування ведення ДВК як правового інституту екологічного права.

Виклад основного матеріалу. Інститут права є одним з основних структурних елементів системи права, його

«складовою частиною, блоком, ланкою» [2, с. 562]. Це порівняно невелика, стійка група правових норм, регулюючих певний різновид громадських відносин¹. Правові інститути націлені на регламентування певної ділянки суспільних відносин даного виду або роду: окремого їх різновиду, загальної сторони відносин ряду видів, їх елементів і таке інше [3, с. 51]. Слушною є позиція О.В. Петришина, який зазначає, що інститут права – це виокремлена група норм права, які регулюють певний вид однорідних суспільних відносин. Він є базовим рівнем об'єднання норм права (наприклад, інститут конституційних прав людини і громадянина – в конституційному праві, інститут кримінальної відповідальності – в кримінальному праві) [4, с. 184].

Існують різні підходи до поняття правових інститутів та до їх класифікації. На формування правових інститутів, на їх диференціацію та інтеграцію впливає ряд системуючих чинників. Як і нормативні приписи, правові інститути охоплені процесом спеціалізації. Інакше кажучи, спеціалізація, «розподіл праці» відбувається не тільки між окремими нормами, а й між інститутами [5, с. 136]. Формування та здійснення окремих правових інститутів [6, с. 15] екологічного права відбувається на основі власних принципів. Деякі з них закріплені в правових нормах,

¹ «Найчастіше, – пише А.Ф. Черданцев, – той чи інший елемент суспільних відносин врегульовано цілою сукупністю норм права, яка може бути настільки суттєвою і самостійною, що здатна утворити окремий інститут права»

інші виділяються на основі наукового аналізу. При цьому від повноти і обґрунтованості таких принципів багато в чому залежить ефективність формування і здійснення відповідного правового інституту. Як зазначає М.М. Брінчук, важливо те, що їх виявлення, законодавче оформлення і реалізація спрямовані на забезпечення ефективної дії «свого» правового інституту [7, с. 145]. Правовий інститут – це сукупність норм одного порядку, які регулюють певний вид суспільних відносин [8, с. 430].

У загальній теорії права розрізняють такі види правових інститутів: регулятивні, правоохоронні, предметні, функціональні, процедурно-процесуальні, загальні, які поділяються на загально-закріплюючі та основні, інститути, спеціалізація яких виражена у низці випадків – в їх диференціації по сферах («гілкам») відносин даного виду, генеральні інститути, об'єднання правових інститутів, в яке входять загальні та предметні правові інститути, комплексні (складні) інститути, які складаються з простих правових інститутів (субінститутів). Існують такі види комплексних інститутів: галузеві комплексні правові інститути та міжгалузеві комплексні правові інститути [5, с. 135-160]. С.А. Керімова виділяє галузеві, суміжні, комплексні, матеріальні, процесуально-процедурні, загальні, спеціальні, регулятивні, установчі, правоохоронні, прості, складні, генеральні, а також інститути, які розрізняються за формою їх законодавчого закріплення [9, с. 25-43]. Н.І. Матузов та О.В. Малько розрізняють прості, складні (комплексні), матеріальні, процесуальні, охоронні, регулятивні та інші правові інститути [10, с. 315-316; 11, с. 389; 12, с. 317]. Д.М. Азмі виділяє ще й інтегровані правові інститути [13, с. 271-272]. Даний перелік правових інститутів не є вичерпним.

Із врахуванням теми дослідження, розглянемо основні види правових інститутів – прості та складні.

Простий інститут включає в себе юридичні норми однієї галузі права [14]. Це невеликий інститут, який не містить в собі ніяких інших структурних утворень (крім, звісно, правових норм) [10, с. 316]; не містять в собі ніяких інших підрозділів. Простими інститутами є більшість загальних інститутів (наприклад, інститути екологічної експертизи, аудиту, моніторингу тощо). Простий правовий інститут напряму об'єднує схожі, близькі норми права всередині якоїсь однієї, певної галузі права [15].

А складний, або комплексний, інститут права являє собою сукупність норм, що входять до складу різних галузей права, але регулюють взаємопов'язані родинні стосунки. Це відносно великий інститут, що має в собі більш дрібні структурні утворення – субінститути [10, с. 316]. Складні правові інститути складаються з двох або більше субінститутів. Складними правовими інститутами є: інститути природокористування або екологічного управління. Також складний правовий інститут складається зі схожих, близьких норм права, які він об'єднує через декілька простих інститутів, які входять до нього, більш конкретних і менших за обсягом, але таких, які мають самостійне значення [15].

В юридичній літературі питанню існування в системі права комплексних утворень, у тому числі комплексних (складних) правових інститутів було приділено значної уваги. Першим, хто зауважив про наявність у системі права змішаних інститутів, був М.М. Агарков [16, с. 4-5]. Підтримуючи цю точку зору, І.В. Павлов визнавав існування суміжних (складних) правових інститутів, але, одночасно заперечуючи про існування комплексних галузей права [17, с. 10-11]. Ідея існування комплексних (складних) інститутів була також підтримана та розвинута О.С. Іоффе [18, с. 51] шляхом введення до правової доктрини такої дефініції, як субінститут. Наявність у системі права таких дрібних утворень, як субінститути, припускає ускладнення структури самого інституту. З цього приводу С.С. Алексєєв зазначає, що субінститути – це органічні утворення відносно самостійного характеру, які створюються

всередині інститутів. Виходячи з цього, дослідник робить висновок, що перед нами «ускладнення» структури інституту, відносно відокремлення всередині нього певного комплексу норм, а правові інститути, у складі яких відокремлюються субінститути, можуть бути названі складними [19, с. 82-93].

Подальший розвиток юридичної думки (науки) призвів до певної трансформації поглядів багатьох науковців як прихильників, так і противників існування комплексних (складних) інститутів права. Так, відмовився від своєї попередньої думки О.С. Іоффе. Науковець висловився проти поглядів існування комплексних правових інститутів, пояснюючи це тим, що вони не можуть існувати якщо не існує комплексних галузей права, так як сукупність однорідних комплексних інститутів може утворити комплексну галузь права у якості сукупності однорідних основних інститутів, які утворюють його основні галузі [20, с. 55-56]. Заперечуючи існування комплексних галузей права, таку саму точку зору підтримує Д.А. Керімов, який вважає, що: «аргументи, що заперечують існування комплексних галузей права, в тій же самій мірі можуть бути віднесені до заперечення існування і комплексних (суміжних або складних) інститутів права» [21, с. 301].

Натомість С.В. Поленіна зазначає, що залежність між правовими категоріями як «галузь права» і «правовий інститут» не настільки прямолінійна, як це представляється деяким дослідникам (О.С. Іоффе, Д.А. Керімов). Не підтримуючи ідею про існування «комплексних» галузей права, науковець вважає реальним факт існування комплексних правових інститутів та виділяє такий вид, як комплексний міжгалузевий правовий інститут [22, с. 75].

Міжгалузеві інститути – найбільш розповсюджений різновид комплексних правових інститутів. Вони виникають на стику суміжних галузей права, тобто галузей, що володіють відомою спільністю кола регульованих ними відносин. Виділення міжгалузевого правового інституту можливе за наявності в ньому елементів, що відносяться до різних предметів регулювання, але тісно пов'язаних між собою, а також такого методу правового регулювання, який поєднує риси кількох галузевих методів [23, с. 63; 24, с. 106]. Розглядаючи питання щодо місця міжгалузевих правових інститутів у системі права, А.П. Чирков зазначає, що існування цих інститутів – не штучне об'єднання тих чи інших норм права, їхнє буття обумовлено необхідністю регулювання окремих видів суспільних відносин. Формування зазначених інститутів викликано тісним контактуванням між галузями, їх взаємозв'язком, який обумовлений існуванням «прикордонних» суспільних відносин, функціональними та генетичними зв'язками, необхідністю «підстроювання» під режим сусідньої ділянки правового регулювання тощо [25]. Ю.К. Осипов визначав міжгалузевий інститут як групи норм, що відносяться до декількох різних галузей права та регулюють суспільні відносини, що володіють деякими загальними ознаками» [26, с. 81]. У теорії права також неодноразово порушувалося питання можливості існування міжгалузевих інститутів в рамках не комплексних галузей права [27, с. 18; 28, с. 11; 29, с. 9; 30, с. 68-70; 5, с. 159-160]. Із цього приводу цікавими є висновки С.О. Халатова, щодо наявності великої кількості міжгалузевих правових інститутів у процесуальному праві, які не є частинами комплексних галузей права [31, с. 133]. Таким чином, відносно екологічного права суміжними, в найбільш загальному вигляді, будуть усі галузі права, що регулюють відносини майнового та управлінського характеру (адміністративне, фінансове, трудове право та інше).

Інститут екологічного управління є центральним у системі екологічного права, по суті об'єднуючим інститути Загальної та Особливої частини. Будучи комплексним інститутом, інтегруючим норми конституційного, адміністративного, цивільного, фінансового та власне екологіч-

ного права, він ґрунтується як на загальних, притаманних зазначеним галузям принципах права, так і на власних принципах [32].

Ведення природоресурсних кадастрів, в тому числі й ведення ДВК, розглядається як функція управління, а отже є складовою інституту управління. Для того щоб зрозуміти, яке місце в системі екологічного права займають норми, які регулюють ведення державного водного кадастру, необхідно спочатку визначитися з місцем і структурою інституту управління.

У літературі розрізняють, зокрема, міжгалузеві функціональні та міжгалузеві прикордонні комплексні інститути. Як перші, так і другі з'являються на стику суміжних галузей права, які близькі характером регулюваних ними відносин. При цьому залежно від характеру галузей права визначається і вид комплексного інституту.

Комплексні міжгалузеві «прикордонні» інститути утворюються на стику суміжних однорідних галузей права, що регулюють більш-менш єдину групу суспільних відносин (наприклад, охорони земель). «Прикордонні» міжгалузеві інститути характеризуються наявністю між нормами суміжних однорідних галузей права, що утворюють даний інститут, рухомого предметно-регулятивного зв'язку. Найчастіше цей зв'язок проявляється в тому, що на предмет однієї галузі права накладаються деякі елементи методу правового регулювання іншої галузі. Міжгалузеві «прикордонні» інститути виникають також як наслідок тісного змикання та відомої взаємодії на певній ділянці предметів регулювання суміжних однорідних галузей права. У результаті на кордоні зазначених галузей утворюються зони, що регламентують єдине по суті громадське ставлення, яке володіє, однак, в певних своїх частинах відтінками, модифікаціями, зумовленими специфікою тієї чи іншої галузі.

Натомість міжгалузеві функціональні комплексні інститути виникають на стику суміжних неоднорідних галузей права, наприклад екологічного та адміністративного. Неоднорідність цих галузей права обумовлена наявністю

зовсім різних предметів правового регулювання; між такими галузями права залишається наявним тільки певний функціональний зв'язок, що виникає під час регламентації відповідних суспільних відносин, що «стикуються». Прикладом такого інституту є інститут екологічного управління. Так, норми адміністративного права регламентують насамперед передумову виникнення екологічних управлінських відносин і лише в загальних рисах визначають їх зміст. Але наповненість такого інституту буде мати все ж таки екологічний характер, оскільки регулює сукупність суспільних відносин в сфері діяльності суб'єктів управління щодо охорони та використання навколишнього природного середовища. Підтримуючи точку зору М.В. Пономарьова, зазначимо, що екологічне управління являє собою самостійний вид управління, що має свою структуру і особливості, обумовлені не тільки специфікою природоохоронної галузі або сферою реалізації відповідними суб'єктами своєї управлінської діяльності. Воно має свої види, функції, методи і принципи, сформульовані в наукових дослідженнях у ході формування і розвитку теорії екологічного права [33, с. 101].

Висновки. Отже, підсумовуючи всевищенаведене та спираючись на доктринальні напрацювання вчених теорії права, а також екологічного права, можна прийти до висновку, що інститут екологічного управління (екологічного менеджменту [34, с. 187-189]) є міжгалузевим комплексним функціональним інститутом, у рамках якого систему правових норм, які регулюють якісно однорідні суспільні відносини, що виникають з приводу ведення природоресурсних кадастрів, необхідно розглядати як складний правовий інститут, що охоплює низку простих інститутів (субінститутів), формування яких обумовлено значною кількістю природних об'єктів щодо яких здійснюється ведення кадастрів (земельний, водний, лісовий кадастр тощо). Таким чином, ведення ДВК утворює самостійний правовий інститут екологічного управління, оскільки має усі специфічні риси простого інституту, сформульовані в теорії права (див. Додаток № 1).

Додаток № 1

Порівняльна таблиця правового інституту та інституту ведення ДВК

Теорія держави та права (ознаки правового інституту)	Ведення державного водного кадастру (ознаки інституту екологічного права)
1) регулює певний вид однорідних суспільних відносин	1) регулює питання пов'язані з веденням державного водного кадастру
2) є складовою галузі права	2) виступає складовою екологічного права
3) є виокремленою, відносно автономною сукупністю норм галузі; головна функція інституту права полягає в забезпеченні самостійного, цілісного, правового регулювання певного виду суспільних відносин;	3) суспільні відносини по веденню державного водного кадастру, правовою основою яких виступає низка нормативно-правових актів: Водний кодекс України від 06 червня 1995 р., № 213/95-ВР (далі – ВК України); Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року, № 1264-ХІІ; Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру» від 8 квітня 1996 р., № 413, «Про затвердження Порядку складання паспортів річок і Порядку установа берегових смуг водних шляхів та користування ними» від 14 квітня 1997 року, № 347, «Про затвердження Положення про регіональні кадастри природних ресурсів» від 28.12.2001, № 1781, «Про затвердження Порядку інформаційної взаємодії між кадастрами та інформаційними системами» від 03.06.2013 р., № 483; Основні положення про порядок ведення державного водного кадастру, затверджені Державним комітетом СРСР по гідрометеорології та контролю природної середовища, Міністерством Геології СРСР та Міністерством меліорації та водного господарства СРСР 7 липня 1983 року; Наказ Державного комітету статистики України «Про затвердження форми державної статистичної звітності № 2-ТП (водгосп)» від 30 вересня 1997 року, № 230; Наказ Державної геологічної служби Мінприроди України «Про затвердження форми звітнього балансу використання підземних вод № 7-гр (підземні води) (річна)» від 26.12.2007 р., № 142 за погодженням з Держкомстатом України від 02.01.2008 р.
4) характеризується особливим предметом, статусом суб'єктів, специфічними поняттями, законодавчими конструкціями	4) особливий предмет правового регулювання – суспільні відносини в сфері ведення державного водного кадастру, спеціальні суб'єкти, які оперують низкою конструкцій та доктринальних понять (гідрологічні дані, водно-кадастрова інформація, водний кадастр тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суперсон Ю.В. Бджільництво як правовий субінститут аграрного права України / Ю.В. Суперсон // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – 10/09/2011. – № 165 Ч. 1 : Право. – С. 106-110.
2. Марченко М.Н. Теория государства и права [Текст] : учебник / М.Н. Марченко. – 2-е изд. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2006. – С. 640.
3. Черданцев А.Ф. Системность норм права // Сб. ученых трудов Свердловского юридического института. – Свердловск, 1970. – Вып. 12. – С. 47-58.
4. Теорія держави і права [Текст] : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – С. 368.
5. Алексеев С.С. Структура советского права [Текст] : монография / С.С. Алексеев. – М. : Изд-во «Юридическая литература», 1975. – С. 264.
6. Боголюбов С.А. Институты экологического права [Текст] : монография / С.А. Боголюбов. – М. : Эксмо, 2010. – С. 480.
7. Бринчук М.М. Принципы экологического права [Текст] : монография / М.М. Бринчук. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 208.
8. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства [Текст] : учебник для юридических вузов и факультетов. – М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – С. 552.
9. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды [Текст] : учебное пособие / под ред. профессора И.Н. Сенякина. – Саратов, 2000. – С. 55.
10. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права [Текст] : учебник. – М. : Юрист, 2005. – С. 541.
11. Теория государства и права [Текст] : учебник / под ред. В.К. Бабаева. – М. : Юрист, 2003. – С. 592.
12. Теория государства и права [Текст] : учебник. 2-е изд. / А.В. Мелехин. – М. : Консультант Плюс, 2009. – с. 640;
13. Азми Д.М. Система права и её строение: методологические подходы и решения [Текст] : монография / Д.М. Азми – М. : Изд-во «Юстицинформ», 2014. – С. 392.
14. Общая теория права и государства [Электронный ресурс] : учебник для студентов высших учебных заведений / под ред. проф. В.В. Лазарева. – Издание 3-е, переработанное и дополненное. – М. : Юрист, 2001. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/teoriia-gosudarstva-i-prava-7/index.htm> – Заглавие с экрана.
15. Сайт центральной муниципальной детской библиотеки им. М. Горького [Электронный ресурс] : «Правовой словарь». – Режим доступа : <http://www.gorlib.ru/info/pravo/slovar/p/printst.php> – Заглавие с экрана.
16. Агарков М.М. Предмет и система советского гражданского права // Советское государство и право. – 1940. – № 8-9.
17. Павлов И.В. О системе советского социалистического права // Советское государство и право. – 1958. – № 11.
18. Иоффе О.С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) // Ученые записки / ВНИИСЗ. Вып. 14. – М., 1968. – С. 45-60.
19. Алексеев С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права [Текст] : монография / С.С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 187.
20. Бричко Л.В., Иоффе О.С., Клейн Н.И., Колибаб К.Е., Мицкевич А.В., Полонский Э.Г., Пронина В.С., Рахмилович В.А., Садиков О.Н. Систематизация хозяйственного законодательства [Текст] : монография / Бричко Л.В., Иоффе О.С., Клейн Н.И., Колибаб К.Е. и др. ; Отв. ред.: Братусь, С.Н. // гл. 2. – Иоффе О.С. Понятие и система хозяйственного законодательства. – С. 55-56. – М. : Юрид. лит., 1971. – С. 264.
21. Керимов Д.А. Философские проблемы права [Текст] : АКАДЕМИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК при ЦК КПСС кафедра теории государства и права / А.Д. Керимов. – М. : Издательство «Мысль», 1972. – С. 472.
22. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права / С.В. Поленина // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 71-79.
23. Козырь М.И. Система советского права и перспективы ее развития: «Круглый стол» журнала «Советское государство и право» // Советское государство и право. – 1982. – № 8.
24. Шевченко Я.Н. Система советского права и перспективы ее развития: «Круглый стол» журнала «Советское государство и право» // Советское государство и право. – 1982. – № 7.
25. Чирков А.П. Ответственность в системе права [Электронный ресурс] : учебное пособие. – Калининградский государственный университет, 1996. – Режим доступа : <http://www.vuzlib.ru/beta3/html/1/17894/17903/#> – Заглавие с экрана.
26. Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел [Текст] : учебное пособие. – Свердловск, 1973. – С. 124.
27. Ильинская И.М., Лесницкая Л.Ф. Судебное представительство в гражданском процессе [Текст] : монография / И.М. Ильинская, Л.Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1964. – С. 162.
28. Смотреть об этом: Невзгодина Е.Л. Указ. соч. с. 11;
29. Ивакин В.Н. Представительство в советском гражданском процессе: Вопросы теории и практики [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1981. – С. 24.
30. Шерстюк В.М. Система советского гражданского процессуального права. Вопросы теории [Текст] : монография / В.М. Шерстюк. – Изд-во Моск. ун-та, 1989. – С. 133.
31. Халатов С.А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе [Текст]: Современный гражданский и арбитражный процесс. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – С. 208.
32. Навасардова Э.С. Теоретические проблемы регулирования экологического управления на региональном уровне [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... докт-ра юрид. наук / Э.С. Навасардова. – Москва : Б.в., 2002. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/teoreticheskie-problemy-regulirovaniya-ekologicheskogo-upravleniya-na-regionalnom-urovne> – Заглавие с экрана.
33. Пономарев М.В. Управление в сфере охраны окружающей среды (Глава 5) [Текст] : Институты экологического права / С.А. Боголюбов и др. – М. : Эксмо, 2010. – С. 480.
34. Гетьман А.П. Проблеми правові питання впровадження екологічного менеджменту в Україні [Текст] : Тридцять лет з екологічним правом. – Харьков : Кроссрод, 2013. – С. 284.